

4. Коэн С. “Вопрос вопросов”: почему не стало Советского Союза? – Москва АИРО-XXI. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2007 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Vopros_Voprosov.pdf-Adobe Reader](#).
5. Коэн С. Провал крестового похода. США и трагедия посткоммунистической России. – Москва: АИРО-XX, 2001 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Proval_krestovogo_pohoda.pdf-Adobe Reader](#).
6. Кресіна І. Суспільна трансформація у посттоталітарних країнах / В кн. В. Цветков, І. Кресіна, А. Коваленко. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти : [монографія]. – Київ : Концерн “Видавничий Дім” “Ін Юре”, 2003.
7. Михальченко М.М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич : Відродження, 2004.
8. Ракеш Шарма, Рола Абдул-Латіор, Лорен Серпе. Незадоволення та розчарування в Україні: результати дослідження IFES у жовтні 2008 року. USA. – Washington : IFES, 2008.
9. Стівен Вайт, Ен Макалістер Переосмислення “помаранчової революції” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 2.
10. Тарасов А.Н. Теория модернизации, вид оружия идеологической борьбы / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://saint-juste.narod.ru/modernization.htm>.
11. Требин М.П. На шляху до відкритого суспільства: прострадянський транзит // Український соціум. – 2009. – № 2 (29).
12. Трубицын Д.В. “Модернизация” и “негативная мобилизация” конструкты и сущность // Социс 2010. – № 5.
13. Штомпка П. Социология социальных изменений. – Москва : Аспект Пресс, 1996.

V. Stepyko. Modernisation, transformation or pseudomodernisation?

The article is dedicated maintenance and essence of those changes which take place in Ukrainian society.

Key words: *modernisation, transformation, pseudomodernisation.*

УДК 316.4 (075.8)

Д. М. Дікова-Фаворська

СІМ'Я В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті виявляються особливості трансформації соціального інституту сім'ї, шляхи розвитку шлюбно-сімейних відносин в умовах

кризового суспільства, окреслюються сучасні моделі сім'ї, аналізуються її нетрадиційні форми, а також рекомендуються засоби укріплення соціального інституту сім'ї в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: криза сім'ї, сім'я, соціальний інститут, трансформації, шлюбно-сімейні стосунки, функції сім'ї.

Актуальність дослідження стану сучасної сім'ї обумовлюється необхідністю осмислення суттєвих трансформацій цього соціального інституту, які відбивають кризові процеси у політиці, економіці, соціальній сфері суспільства тощо. В часи кардинальних змін значно зростає роль сім'ї як головного агента соціалізації, адже саме сім'я відчуває вплив негативних наслідків всіх процесів, що відбуваються на макрорівні в умовах поглиблення бідності, безробіття, соціальних хвороб, особливо тих, що пов'язані з адиктивною поведінкою.

Сім'я як соціальний інститут почала формуватися на ранніх етапах розвитку суспільства. Спочатку стосунки між членами сім'ї регулювалися родовими традиціями, але з розвитком суспільства та виникненням моралі, релігії та держави регулювання статевого життя стало одним із морально-правових завдань держави. Це регулювання дозволило посилити соціальний контроль над шлюбом.

Шлюбно-сімейні стосунки як одна з найбільш значущих сфер функціонування суспільства протягом століть вивчалися багатьма дослідниками. М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, П. Сорокін, Н. Смелзер, А. Харчев та ін. визначали сім'ю як соціальну структуру, що виступає першоосновою суспільства. Вони підкреслювали, що сім'я – це мікросередовище, клімат якого сприяє становленню людини, утворенню та розвитку її моральних та фізичних сил. Різні соціологічні школи розвивали уявлення про ті чи інші аспекти функціонування сім'ї як соціального інституту та соціальної групи. З часом такі уявлення стали стереотипами, які, на нашу думку, іноді заважають виявленню нових тенденцій та закономірностей у розвитку шлюбно-сімейних відносин. У зв'язку з цим теоретико-методологічний аналіз моделі сім'ї в соціальній структурі в умовах трансформації українського суспільства є не тільки своєчасним, але й вкрай актуальним.

Метою даної статті є вивчення змін в інституті сім'ї в умовах трансформації українського суспільства, що і обумовило постановку наступних завдань:

- вивчити історичні ознаки розвитку сім'ї;
- окреслити сучасні моделі сім'ї;
- уточнити термін “криза сім'ї”.

Основний зміст статті. Сім'я відіграє особливу роль у всій історії розвитку людського суспільства. Саме вона виступає в ньому як носій “соціальної спадкоємності”. Сім'я є найважливішим соціальним інститутом, це ціла система зв'язків: шлюбних і родинних, господарських і правових, етичних і психологічних. Тому сім'я відтворює людину не тільки як біологічну істоту, але і як громадянина, оскільки саме в ній, передусім, відбувається соціалізація особистості. Разом з тим, сім'я – це мала контактна група людей, що взаємодіють між собою, особливий соціальний інститут, який регулює відтворення людини за допомогою особливої системи ролей, норм, організаційних форм.

Значна трансформація українського суспільства, яка відбувається протягом останніх десятиріч, не може не вплинути на стан такого соціального інституту як сім'я. Зміни можна відчутти в усіх сферах сімейного життя. Змінюються внутрішні зв'язки між членами родини, ціннісні орієнтації, життєві пріоритети, основи економічного функціонування сім'ї. Проте, головним призначенням сім'ї в усі часи залишається забезпечення соціальної та культурної безперервності розвитку суспільства.

Для того, щоб оцінити масштаб змін у шлюбно-сімейних стосунках, важливо виділити основні історичні ознаки інституту сім'ї у минулому столітті: молодь рано створювала сім'ї, причому переважно на основі вступу до офіційного шлюбу; рано народжувались перші діти; сім'я, як правило, мала 2-3 дітини; діти поза шлюбом народжувались мало; пари, які не реєстрували свої стосунки, були рідкістю та не зустрічали підтримки в суспільстві. Але вже в середині ХХ століття в країнах Західної Європи спостерігаються певні зміни: почала знижуватись кількість шлюбів; впала народжуваність; збільшилась кількість шлюбних союзів, які не були офіційно зареєстровані; вступ до шлюбу та

народження перших дітей мали місце в більш старшому віці; зросла кількість позашлюбних дітей [1].

Ці тенденції поступово поширювались, набирали сили і врешті решт знайшли своє відображення у сучасних моделях сім'ї. Особливо це стосується трансформації функцій сім'ї в умовах економічної нестабільності. Так, російський дослідник А.І. Антонов, виділяючи суттєві зміни цього соціального інституту, особливу увагу зосередив на економічній та господарсько-побутовій функціях, що дозволяють членам сімей задовольняти потреби в господарсько-побутових послугах та у матеріальній допомозі [5, 34]. По-перше, сучасна модель сім'ї характеризується більш чітким розмежуванням дому та роботи. Розповсюдився споживацький тип родини, де загальносімейна діяльність доповнюється споживанням товарів та послуг внутрішньосімейних закладів за рахунок заробітної плати, отриманої членами сім'ї за її межами. Перехід від соціального до соціально-побутового обслуговування викликав трансформацію чоловічих та жіночих ролей в сім'ї. Нові соціокультурні умови вплинули на поділ сімейних обов'язків жінки, яка все у більшій мірі бере безпосередню участь у позасімейній праці і в той же час продовжує вести дім. Така діяльність отримала навіть назву "друга зміна".

По-друге, у всьому світі власний прибуток членів сім'ї та їх особиста економічна діяльність стали більш важливими, ніж цінності роду. По суті відбулося відокремлення родинних стосунків від соціально-економічної діяльності. Однак, російські та українські сім'ї мають певну специфіку цієї характеристики, яка пов'язана з тим, що на фоні домінування економічних потреб індивіда відбувається їх злиття, взаємопроникнення у всіх сферах соціальної діяльності. Так, ми маємо змогу спостерігати створення фірм, підрозділів, посад (навіть у державних органах влади) в інтересах власної сім'ї, відкриття фондів, організація премій, тощо.

Деякі дослідники особливо підкреслюють соціальну та географічну мобільність сучасної сім'ї, що пов'язана із самостійним та незалежним вибором професії та особистим самовизначенням дітей без наслідування соціального статусу та професійної соціалізації батьків. Орієнтація на матеріальні блага, сімейні цінності, народження та виховання дітей, турботу про батьків, домінування авторитету батьків та старших родичів

втрачають свою вагу в системі “сім’їцентризму” та займають гідну позицію в системі “егоцентризму” з цінностями індивідуалізму, незалежності, особистих досягнень тощо [3, 112-114]. Така орієнтація, на нашу, думку, сприяє переходу від централізованої розширеної сімейної системи до децентралізованої нуклеарної сім’ї, в якій зв’язки між чоловіком та жінкою стають більш важливими, ніж родинні зв’язки.

Зміни відбуваються не тільки в структурі сімейних цінностей та орієнтацій, але й у сфері інтимного життя. В сучасній сім’ї відбувається перехід від “закритої” до “відкритої” системи вибору партнера на основі міжособистісної вибірковості молодими людьми. Розлучення, ініційоване чоловіком (перед усім через бездітність шлюбу), все частіше заміщується розлученням, викликаним міжособистісною несумісністю. В свою чергу, збільшується і кількість розлучень, ініційованих жінками. Як правило, такі рішення пов’язані з відсутністю страху самотності, економічної залежності, втрати соціального статусу тощо. На зміну суворим табу на використання контрацепції приходить культура індивідуального втручання до репродуктивного циклу, тобто запобігання та переривання вагітності [3, 112-114].

Аналізуючи зміни, що відбуваються в структурі сучасних шлюбно-сімейних стосунків під впливом глобалізації, важливо приділити увагу нетрадиційним формам сім’ї, які отримують все більше поширення у ході трансформаційних процесів в українському суспільстві.

Згідно західної моделі, існує два шляхи розвитку шлюбно-сімейних відносин: 1) феміністський, тобто боротьба за рівні права та рівний розподіл сімейних функцій чоловіків та жінок; 2) раціоналістичний, що означає індустріалізацію ведення домашнього господарства, тобто введення в побут сучасного обладнання, користування послугами закладів, які значно полегшують ведення дому.

Відомий американський футуролог О. Тоффлер у своїй книзі “Футурошок” звертає увагу на такі форми шлюбу, які в сучасному суспільстві, в тому числі українському, отримали своє місце та право на існування:

– *бєбіторіум*, що означає можливість народження дітей завдяки новітнім технологіям. Майбутні батьки заздалегідь можуть визначити стать дитини та навіть запрограмувати її конкретні параметри. Але,

Тоффлер зауважив, що можливість купівлі сперми та ембріонів сурогатної матері може знижувати чарівність вагітності та пологів та, взагалі, призвести до втрати культу материнства;

– *професійне батьківство*, що означає, що дітей більше не можна довіряти дилетантам. На думку Тоффлера, дипломовані професійні батьки повинні стати на чолі багатопоколінних сімей, які будуть брати за довгостроковими контрактами дітей на виховання. По мірі дорослішання одних дітей до сім'ї будуть входити інші;

– *гостьові шлюби*, у яких шлюбні стосунки займають не весь час, а проходять сеансами. Декілька разів на тиждень, місяць або рік чоловік та жінка живуть разом, сім'єю. Весь інший час кожен з них є вільним від рутини повсякденних обов'язків та живе своїм життям;

– *екстериторіальні шлюби*, коли кожен із подружжя має свій дім, коли відсутнє спільне ведення побуту. Чоловік і жінка зустрічаються на роботі, разом відвідують заклади дозвілля, проводять спільні відпустки. Такі шлюби сприяють самореалізації як чоловіка, так і жінки, але у той же час виникають певні труднощі та диспропорції під час виховання дітей.

– *сукупна сім'я*, коли дві розлучені пари з дітьми повторно беруть шлюб, створюючи таким чином новий розширений тип сім'ї [4, 186-206].

Сучасні трансформаційні процеси вимагають дещо доповнити список форм сімей, запропонований О. Тоффлером. Ми не можемо не звернути увагу на таку форму сім'ї, як *монобатьківська сім'я*. В такій сім'ї самотня жінка свідомо народжує дитину без батька з метою подальшого самостійного виховання без втручання чоловіка. Також, описуючи вище згадану форму сім'ї, ми маємо проаналізувати випадки, коли традиційні обов'язки матері по догляду та вихованню дітей бере на себе чоловік. Це може відбуватися або за умов професійного успіху жінки, або в разі розлучення подружжя, або за умов тривалої відсутності дружини протягом кількох років (від'їзд жінки-матері за кордон з метою налагодження матеріального стану власної сім'ї) або за умови, коли між власним особистим життям та дітьми жінка обирає перше, залишаючи дітей на самостійне виховання батьком.

Сім'я традиційно розглядається як важливий агент соціалізації, але завдяки тому, що змінюється світ, змінюються ролі, цінності, норми, а іноді й структура вищезначених соціальних інститутів. Через ці зміни все

частіше в науковій літературі та в засобах масової комунікації з'являється термін “криза сім'ї”, який трактується як криза соціального інституту, системи цінностей фамілізма (родина перестає бути цінністю для людей, зникає мотивація до вступу до шлюбу та дітонародження) [2, 137].

Найбільш детальну характеристику кризи сучасної сім'ї запропоновано російськими науковцями А.І. Антоновим та В.М. Медковим. Вони розкривають потенціал двох наукових парадигм, які мають світоглядний зміст: 1) “ліберально-прогресивної” або еволюційної, зміст якої полягає в тому, що на залишках старої традиціоналістської сім'ї виникають нові альтернативні структури сім'ї; 2) “консервативно-кризової”, сутність якої полягає у попередженні можливостей зникнення сімейного способу життя та необхідності укріплення сімейних основ існування [6, 54].

Інститут сім'ї існує не тому, що виконує життєво важливі функції, необхідні для існування суспільства, а тому, що вступ до шлюбу, народження та виховання дітей відповідають особистим мотиваціям та потребам членів цього суспільства. Тому саме послаблення, згасання цих особистих мотивів та бажань більш чітко розкриває кризу сім'ї як соціального інституту і в цьому випадку, кризу самого суспільства. У зв'язку з цим під кризою сім'ї ми розуміємо не тільки послаблення цінності сім'ї, а в, першу чергу, посилення безвідповідальності за формування особистості власних дітей, що обумовлено кар'єрними уподобаннями подружжя, а також реалізацією власного особистого життя, в тому числі інтимного та дозвілля. Руйнівний характер має тривалий відрив від дітей з метою заробітку задля створення матеріального добробуту. Це обумовлено кризовим станом українського суспільства, збільшенням рівня безробіття в країні та тимчасовою трудовою міграцією батьків за кордон.

Таким чином, аналіз інституту сім'ї у кризових умовах підтверджує, що він має *конкретно-історичний характер*, оскільки постійно змінюється і розвивається у зв'язку з розвитком потреб суспільства. Життя сім'ї, її історичні типи, її структура залежать від загальних тенденцій зміни, розвитку суспільства. Так, під час переходу від традиційного суспільства до сучасності домашнє господарство перестає бути основною економічною одиницею, відбувається розділення “дому” і “роботи”. Здійснюється перехід від розширеної сім'ї, яка складається з трьох

поколінь, де домінують старші, до децентралізованих нуклеарних сімей, де шлюбні обов'язки ставляться вище родинних, батьківських. Відбувається перехід від стабільної багатодітної сім'ї до малодітної і масової однодітної сім'ї. Відмічається також перехід від сім'ї, заснованої на соціокультурних приписах, до міжособистісних уподобань.

Загалом, в сучасній Україні можна виділити наступні тенденції розвитку сім'ї: збільшення кількості розлучень; збільшення кількості неповних сімей; зволікання шлюбу; проживання без оформлення шлюбу; зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей; збільшення кількості самотніх людей, які не вступають в шлюб; зменшення кількості повторних шлюбів. Кризові тенденції, на нашу думку, пов'язані з переходом до нових ціннісних стандартів. Не маючи впевненості у завтрашньому дні, молоді сім'ї планують не більше однієї дитини, причому зволікають з її народженням. Невирішеність житлових проблем молодого подружжя провокує конфлікти і розлад у стосунках батьків і дітей. В той же час в умовах кризи зростає значення сім'ї у виконанні рекреативної, терапевтичної функції, в реалізації феліцитарної функції, тобто функції забезпечення щастя.

З метою збереження та зміцнення соціального інституту сім'ї як головного агента соціалізації дитини, молоді людини необхідно на державному рівні розробити комплексну програму підтримки сім'ї, в тому числі молоді, які полягатиме в наступному:

- забезпечення першим робочим місцем випускників ВНЗ з метою економічної підтримки сімей, що сприятиме послабленню тенденціям міграції, в тому числі трудової;
- сприяння у наданні пільг на отримання житла або створення житлового фонду за типом “гуртожиток молоді сім'ї”;
- оптимізація закладів дошкільного виховання;
- пропагування через засоби масової комунікації традиційних сімейних цінностей, досвіду сімей, які демонструють реалізацію власного потенціалу та сімейних досягнень як прикладу щодо поширення.

Література

1. Антонов А.И. Современная семья: два взгляда на одну проблему // Семья в России. – 1999. – № 1-2.

2. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – Москва: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления (“Братья Карич”), 1996.
3. Тоффлер А. Футурошок. Пер. с англ. – Санкт-Петербург: 1997.
4. Федотова Ю.В. Проблема понимания кризиса семьи // Социологические исследования. – 2003. – № 11.
5. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. – Москва: Апрель-пресс, 2002.
6. Manting D. Dynamics in Marriage and Cohabitation. – Amsterdam: 1994.

D. Dikova-Favorska. Family under the conditions of transformation of Ukrainian society

The article dwells upon the peculiarities of the transformation of the family as a social institution, ways of development of the family and marital relations under crisis conditions in society. The article describes modern models of the family, analyzes non-traditional forms of partnership and recommendations for building a stronger family.

Key words: *crisis of the family, family, social institution, transformations, family and marital relations, functions of the family.*

УДК 316.734

Г. В. Козловська

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглядається сутність, історико-методологічні основи вивчення міжкультурної комунікації, а також практичне значення соціокультурної компетентності і толерантності у сучасному полікультурному світі.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, соціокультурна компетентність, толерантність.*

Підвищення інтересу до проблем міжкультурної комунікації на сучасному світі пов'язане з процесами глобалізації, що виражаються не лише в процесах бізнес-інтеграції, але й у розширенні інформаційного простору, розвитку нових інформаційних технологій, зміцненні ділових і